

Rapport
2/2013

**Sluttrapport fra strategisk
instituttprogram om
pensjonsforskning 2007-
2012**

Erik Hernæs

*Stiftelsen Frischsenteret for samfunnsøkonomisk forskning
Ragnar Frisch Centre for Economic Research*

Sluttrapport fra strategisk instituttprogram om pensjonsforskning 2007 – 2012

Erik Hernæs

Sammendrag: Med finansiering fra det daværende Arbeidsdepartementet gjennomførte Frischsenteret fra 2007 til 2012 et Strategisk instituttprogram om pensjonsforskning. Denne publikasjonen gir hovedresultatene fra forskningen med referanser til de fullstendige publikasjonene.

Kontakt: www.frisch.uio.no

Rapport fra prosjektet "Strategisk instituttprogram om pensjonsforskning" (internt prosjektnummer 1307), finansiert av Arbeidsdepartementet.

ISBN: 978-82-7988-169-8

ISSN: 1501-9721

Sluttrapport fra strategisk instituttprogram om pensjonsforskning 2007 - 2012

1. Innledning

Med finansiering fra det daværende Arbeidsdepartementet gjennomførte Frischsenteret fra 2007 til 2012 et Strategisk instituttprogram om pensjonsforskning. Denne publikasjonen gir hovedresultatene fra forskningen med referanser til de fullstendige publikasjonene.

2. Forskningstemaer

2.1. Pensjoneringsatferd

AFP og ungdomsledighet

Da AFP ble innført, var en av " ... målsettingene med de kollektive avtalene, blant annet AFP, å gi eldre arbeidstakere et insentiv til å overlate jobbene sine til yngre mennesker." (NOU 1998:19, side 22). Mange studier har vist at en slik enkel sammenheng nok ikke er til stede, i hvert fall ikke på litt lengre sikt og i et makroperspektiv. Det kan imidlertid tenkes at det er effekter for mindre grupper og på kortere sikt. I artikkelen *Early retirement and youth employment in Norway* studerer Vestad (2012) effekten på sysselsetting blant unge i alderen 18-29 år av "frigitte jobber" ved AFP-pensjonering.

Både i denne analysen og i analysen av uføretrygding beskrevet nedenfor, utnyttet den gradvise reduksjonen i AFP-aldersgrensen til å finne kausale sammenhenger. Det å ha tilgang til en generøs tidligpensjonsordning brukes da som instrument i estimeringen.

Det viser seg at AFP-pensjonering øker inntaket av yngre sysselsatte, men at det må fem nye AFP-pensjonister til for å få sysselsatt én ny ungdom. Også arbeidsledigheten blant yngre går ned, men dette resultatet er mer usikkert og avhengig av utformingen av analysene.

AFP og uføretrygding

Et spørsmål som har vært mye diskutert, er i hvilken grad AFP erstatter uføretrygding og i hvilken grad AFP er en ny vei ut av arbeidsmarkedet. I artikkelen *Labour supply effects of early retirement provision* utnytter (Vestad, 2013) den gradvise innføringen av AFP til å svare på følgende spørsmål: hvor mange førtidspensjonister ville ha vært i jobb ved ulike aldre dersom AFP ikke hadde vært en mulig vei ut av arbeidsmarkedet?

I den første delen av artikkelen sammenliknes eldre arbeidstakere i bedrifter med og uten AFP-tilknytning. Resultatene tyder på at omtrent 40 prosent av alle AFP-pensjonister ville ha stått i jobb til de nådde "normal" pensjonsalder (67) hvis førtidspensjon med AFP ikke hadde vært et alternativ. Med andre ord ville over halvparten av alle førtidspensjonister ha trukket seg ut av arbeidsmarkedet uansett, de fleste via uførepensjon. Videre sammenliknes to grupper arbeidstakere i AFP-bedrifter som sto overfor ulik aldersgrense for AFP. Resultatene tyder på at hver tredje AFP-pensjonist ville ha stått i arbeid ved alder 66,5, og at to av tre AFP-pensjonister ville ha stått i arbeid ved alder 63 dersom den nedre aldersgrensen for AFP var 64 heller enn 62.

Førtidspensjonsordningen AFP har altså hatt en sterk negativ effekt på sysselsettingen blant eldre, samtidig som den har sørget for en mer verdig avgang for arbeidstakere som ellers ville ha vært nødt til å basere seg på ordninger som uføretrygd eller ledighetstrygd.

Kredittmarked og pensjonering

Frikoplingen av arbeidsinntekt og pensjon sammen med avkortingen av pensjon ved tidlig uttak, gjør at pensjonsuttaket blir en sparebeslutning. Da trengs det en modell hvor forbruk, sparing og pensjonering modelleres sammen. Dersom vi forutsetter at personers avveining av forbruk mot fritid kan beskrives ved en nyttefunksjon og at personer maksimerer neddiskontert nytte under full sikkerhet om fremtiden, kan vi estimere en strukturell modell på et tverrsnittsmateriale.

I artikkelen *Pension reforms, liquidity constraints and labour supply responses*, (Colombino et al., 2011) er en slik modell utviklet i to varianter. I den ene varianten antar vi et perfekt kredittmarked, slik at personer fritt kan fordele sitt

forbruk over tid og derved treffe beslutninger om arbeid kun basert på nåverdi av inntekt. I den andre varianten antar vi at all inntekt må forbrukes hvert år.

Begge modellvariantene blir brukt til å simulere effekten av å innføre justering av pensjonsnivået etter uttaksår. Effekten er sterkt avhengig av hva vi antar om kredittmarkedet. Dersom vi antar at det verken er mulig å låne eller spare, slik at forbruket må følge inntekten hvert år, gir den justeringen som omtrent tilsvarer den nye Folketrygden en reduksjon på omkring 0,75 prosentpoeng i andelen mellom 60 og 67 som er pensjonert, i forhold til reglene i dagens Folketrygd (inkludert AFP). Om vi antar et perfekt kredittmarked med fri utjevning av konsumet, blir reduksjonen omkring 3 prosentpoeng. I begge tilfelle er reduksjonen litt sterkere blant kvinner enn blant menn.

Effekten av pensjonsreformen fra 2011 på tilbøyeligheten til å kombinere arbeid og pensjon kan komme til å variere med en faktor på fire avhengig av hvordan personer vil ta hånd om sparing eller kan bruke et fleksibelt kredittmarked.

Dynamiske effekter

I artikkelen *Structural dynamic model of retirement with latent health* (Iskhakov, 2010, en del av Iskhakovs doktorgrad) ble det utviklet en dynamisk modell for pensjonsbeslutningen. I modellen tar personene hensyn både til alternativene i inneværende periode når det gjelder lønn, fritid og mulig pensjon, og til hvordan dette valget påvirker mulighetene i senere perioder. En viktig forutsetning er at det ikke er mulig å gå tilbake i arbeid, slik at pensjonering i en periode begrenser mulighetene i senere perioder.

Denne modellen ble brukt til å lage anslag på pensjoneringsatferd og arbeidstilbud i den første kohorten som fikk fulle muligheter i ny folketrygd i 2011. Arbeidet er dokumentert i Hernæs og Iskhakov (2009).

Et problem her er at en ny ordning først vil få full effekt når alle pensjonister har hatt den nye ordningen i hele sitt yrkesaktive liv. Selv om en "bare" venter til alle nye pensjonister har hatt ny ordning i hele sitt yrkesaktive liv, vil det gå omkring 40 år etter 2011. En ekte simulering av denne perioden ville måtte ta inn over seg hvordan disse årskullene vil tilpasse seg i yrkeslivet med en gradvis innfasing av nye opptjeningsregler. Det har vi ikke hatt mulighet

for å gjøre. I stedet har vi basert modellen på nåværende opptjente rettigheter og beregnet hvordan overgangene mellom arbeid, uførhet og pensjon, inkludert tidligpensjonering, ville ha vært med de samme arbeidsinntektene, men med incentivene i ny folketrygd.

For det første viser det seg at flere velger å arbeide mer, fordi det koster mer av seg når avkortingen av tidligpensjon mot arbeidsinntekt fjernes. Arbeidsinnsatsen blant personer mellom 62 og 67 år vil gå betydelig opp, kanskje med 40 %. For det andre vil mange av de "nye" som nå kan ta ut tidligpensjon, gjøre det, og det blir svært vanlig å kombinere delvis uttak av pensjon og deltidsarbeid. Begge deler er velferdsgevinster: De som vil arbeide lengre ønsket "egentlig" det, men valgte tidligere å ikke gjøre det fordi de fikk beholde en så liten del av arbeidsinntekten sin som ved den gamle AFP-ordningen. Noen av dem som nå kan gå av tidlig, vil velge å gjøre det. Den økte fleksibiliteten blir altså utnyttet, og dette er et klart gode.

Den nye opptjeningsmodellen innebærer at det blir tettere sammenheng mellom inntekt og pensjon. Utjevningen som finnes i den nåværende Folketrygden blir derfor redusert, og dette øker inntektsulikheten blant pensjonister.

Arbeid mellom 67 og 70 år - I

For personer mellom 67 og 70 år ble avkortingen av folketrygdpensjon mot arbeidsinntekt gradvis avvirket mellom 2008 og 2010. Allerede i 2002 ble grensen for denne avkortingen hevet fra ett til to grunnbeløp (G) og resultatet av denne endringen har blitt analysert i artikkelen *Earnings Distribution and Labour Supply after a Retirement Earnings Test Reform*, Hernæs og Jia (2013). Ved å sammenlikne yrkesaktiviteten i årskull før og etter endringen får en et anslag på effekten av hevet avkortingsgrense.

Det viser seg helt klart at eldre tilpasser seg regelendringen. De som uten avkortning ville hatt en inntekt på noe over 1 G, valgte i stedet å holde inntekten på 1 G. Før hevingen av grensen for avkortning hadde vi derfor en klar opphopning av personer med inntekt på 1 G. Etter hevingen til 2 G flyttet opphopningen seg til den nye grensen, samtidig som opphopningen ble mindre markert fordi færre ønsket å arbeide såpass mye etter fylte 67 år.

Hevingen av avkortingsgrensen gjorde det mer lønnsomt å arbeide kun for dem som vurderte å ha inntekt rundt 1 G. Det så ikke ut til at flere tok seg arbeid, og de som hadde relativt høy inntekt endret ikke sin tilpasning. Siden vi fikk en endring bare blant dem med relativt lav inntekt, ble inntektsspredningen redusert.

Det var ingen direkte virkning av andre forhold, som for eksempel kjønn eller utdanning. Sammenhengen med slike faktorer gikk kun via virkningen på inntekten. Det var for eksempel større virkning for menn enn for kvinner, men det skyldtes hovedsakelig at flere menn var i det aktuelle inntektsområdet. Det som avgjorde var om en tok sikte på inntekt rundt den grensen som ble hevet.

Det viste seg også at virkningen var kraftigere i de yngste aldersgruppene som hadde hatt høyere avkortingsgrense helt fra de var 67 år, enn blant dem som allerede var 68 eller 69 da grensen ble hevet.

Resultatene viser at eldre både kan og vil tilpasse seg økonomiske insentiver. Pensjonsreformen kan derfor få store virkninger for Eldres yrkesaktivitet, og virkningen kan bli kraftigere etter hvert.

I denne sammenheng kan det nevnes at virkningen på offentlige finanser av å oppheve avkortingen av folketrygd mot arbeidsinntekt ble analysert i et tidligere prosjekt "Eldres velferd og arbeidsmarkedstilknytning" finansiert av Norges forskningsråd i perioden 2003-2007. Resultatene er gjengitt i Hernæs og Jia: *An evaluation of the labour market response of eliminating the retirement earnings test rule*, Working paper 1/2007 fra Frischsenteret. En økonometrisk modell over arbeidstid og inntekt ble estimert og brukt til en prediksjon av virkningen av fjerne avkorting for alle over 67 år. Resultatene tyder på at arbeidsinntekten for aldersgruppen 67-69 år øker med 8-9 prosent. Av de økte utbetalingene fra Folketrygden i størrelsesorden 300 millioner kroner, vil omkring 80 prosent komme inn igjen som skatt, dels som skatt på pensjon, men i enda større grad som skatt på den økte arbeidsinntekten.

Arbeid mellom 67 og 70 år - II

I 2008 ble avkortingen av pensjon mot arbeidsinntekt opphevet for 67-åringene. Praktiseringen av reglene medførte at personer som ble 67 år i oktober - desember 2007 ikke fikk noen avkorting av inntekt utover 2 G i løpet av hele

2008. I forhold til tidligere avkorting og medregnet inntektsskatt, falt derfor den effektive marginals-katten på inntekt utover 2 G fra omkring 70 til 45 prosent. Artikkelen *Labour supply on the eve of retirement* (Brinch, Hernæs og Jia, 2012) viser en tydelig økning i yrkesaktiviteten som følge av dette.

I samme artikkel studerte en også virkningen av at det i 2007 for første gang ble mulig for noen å ha full opptjening fra 1967 i folketrygden. De som hadde full opptjening ved alder 67 kunne da ikke øke sin pensjon ved å ha arbeidsinntekt. I forhold til foregående årskull ble derfor avkastningen av arbeid redusert. Selv om nåverdien av denne reduksjonen i størrelsesorden var omtrent lik ett års avkorting på en gjennomsnittsinntekt, hadde det ingen virkning på yrkesdeltakelsen.

Klar tilpasning til avkorting og ingen tilpasning til opptjening av framtidig pensjon kan bety at framtidige ytelser er mindre verdsatt enn årets inntekt. Det kan også bety at avkortingen var bedre forstått enn opptjening av høyere framtidig pensjon. I informasjonen som ble sendt til framtidige pensjonister ble alle reglene beskrevet i en vedlagt brosjyre, mens avkortingen i tillegg ble klart beskrevet i oversendelsesbrevet.

2.2. Tjenestepensjoner

Hvilke bedrifter har pensjonsordninger?

Inntil 2006 var det opp til bedriftene å bestemme om en skulle ha en tjenestepensjon for de ansatte. I 2008 ble det obligatorisk å ha en tjenestepensjon, enten innskuddsbasert eller ytelsesbasert. Ytelsesnivået måtte minst tilsvare pensjon med innskudd lik 2% i tillegg til kostnader. Til sammenlikningen kan en bedrifts årlige kostnader ofte overstige 15% med en ytelsesordning som tilsvare den offentlige tjenestepensjonen.

Dersom kostnadene ved en tjenestepensjon skulle gi skattefradrag, måtte ordningen før 2006 omfatte alle ansatte i minst 50% stilling, og forholdet mellom lønn og samlet kompensasjonen når Folketrygden regnes med, måtte ikke øke med lønnen. I praksis førte det til at bedriftene tok sikte på samme kompensasjon for alle ansatte.

I artikkelen *Occupational pensions, tenure, and taxes* (Hernæs, Piggott, Strøm og Zhang, 2011) vises det at tjenestepensjon oftere er å finne i bedrifter jo mer det er å spare skattemessig ved å finansiere en pensjonsordning framfor å gi høyere lønn. Tjenestepensjoner er også oftere å finne i bedrifter med lav turnover, og studien viser at det er i de bedriftene der turnover reduseres mest av en pensjonsordning at en oftest finner tjenestepensjon. Bedrifter bruker altså tjenestepensjoner både for å få en mer stabil arbeidsstyrke og fordi det er skattemessig gunstig som et alternativ til høyere lønn. Også krav til lang opplæring av nyansatte, desentraliserte lønnsforhandlinger og høy organiseringsgrad øker hyppigheten av en tjenestepensjon. Det kan tolkes som "gunstig infrastruktur" for å innføre tjenestepensjoner.

Tjenestepensjon og lønn

Et viktig og vanskelig spørsmål er om de som ikke har tjenestepensjon (TP) blir kompensert ved høyere lønn, slik at de "delfinansierer" sin egen TP. Dette er det vanskelig å finne ut av, fordi det ofte er slik at personer som er "høyproduktive" både har høyere lønn og TP. En mulighet er da å følge personers lønnsutvikling i bedrifter som innfører pensjonsordning, og sammenlikne lønnsutviklingen i bedrifter som ikke innfører pensjon.

Innføringen av obligatorisk tjenestepensjon fra 2006 ga mulighet for en slik analyse. Denne berørte i første rekke bedrifter som ikke fra før hadde tjenestepensjon og vi kan sammenlikne med lønnsutviklingen i bedrifter som ikke ble berørt. Her er det antakelig ingen "indre forhold" omkring 2006 i de bedriftene som innfører pensjon som vil drive resultatene.

Resultatene i artikkelen *Who pays for occupational pensions?* (Vestad, 2011, en del av avhandlingen,) tyder på at omtrent halvparten av tjenestepensjonskostnadene veltes over på arbeidstakere i form av lavere lønninger. Videre ser det ut til at mer veltes over på arbeidstakerne i bransjer hvor relativt få er organisert i arbeidstakerorganisasjoner enn i bransjer med høye fagforeningsandeler.

Tjenestepensjon og mobilitet

Bytte av jobb mellom offentlig og privat sektor og mellom jobber med pensjonsordning i privat sektor kan medføre tap av pensjonsrettigheter. Dette kan virke hemmende på tilpasningen på arbeidsmarkedet. Ved analyser av dette er det et problem at vi ikke kjenner alternativer som ikke velges: hadde de som ikke byttet jobb jobbtilbud de avsto og hva innebar i så fall disse tilbudene når det gjaldt lønn og pensjon? Tilsvarende kjenner vi ikke hvilke muligheter de som byttet jobb hadde i tillegg. Kunne de for eksempel ha fortsatt i sin tidligere jobb?

Estimering bygget på modellering av det fulle settet av alternativer krever at vi gjør strenge antakelser. Erfaring fra andre prosjekter viser at slike resultater ofte blir kritisk avhengige av forutsetningene, og at det er vanskelig å vurdere hvor plausible disse forutsetningene er. I arbeidet *Labour mobility, pension portability, and the lack of lock in effects* (Hernæs, Piggott, Vestad og Zhang, 2011b), er det derfor gjennomført tre typer analyser som bygger på nokså gjennomsliktige forutsetninger.

I ett sett av analyser ser vi kun på sannsynligheten for å bytte jobb, basert på mulig pensjonstap ved å gå over i en annen jobb med samme lønn og pensjonsordning. Dette kaller vi et "rent" pensjonstap. Dels er det faktisk slik at de fleste jobbskifter skjer mellom arbeidsgivere med samme pensjonsordning og dels tenker vi oss at eventuell lønnskompensasjon ikke fullt ut kompenserer pensjonstap. Om pensjonstap påvirker mobiliteten bør vi kunne se en sammenheng mellom sannsynligheten for å bytte jobb og det mulige (rene) pensjonstapet.

I et annet sett analyser ser vi kun på dem som faktisk bytter jobb og ser på sammenhengen mellom lønnsendring og det rene pensjonstapet. Tanken er da at dersom dette tapet påvirker sjansen for å bytte jobb, burde de som bytter jobb få noe av det kompensert. Vi ser både på den umiddelbare lønnsendringen og lønnsveksten over de neste fem årene.

Vi estimerte over tre perioder med ulik arbeidssituasjon: 2001- 2003 hvor ledigheten steg, 1999 - 2001 hvor den var stabil og 1997 - 1999 hvor den falt. Resultatene viser klart at størrelsen på det potensielle mobilitetstapet verken påvirker tilbøyeligheten til å bytte jobb eller lønnen i den nye jobben for dem som bytter.

For det tredje så vi på sammenhengen mellom det potensielle mobilitetstapet og lønnsnivå, og fant den samme sammenhengen både før og etter jobbskifte for dem som bytter jobb. En eventuell lønnskompensasjon for mobilitetstap skulle ha endret sammenhengen mellom mobilitetstap og lønn. Når vi ikke finner det, tyder det på at potensielt pensjonstap ikke påvirker sjanser for å bytte jobb.

Det er også laget en mer omfattende rapport *Job changes, wage changes and pension portability* (Hernæs, Piggott, Vestad og Zhang, 2011a) med beskrivende statistikk og utfyllende beskrivelse av analyseresultater. Denne inneholder beskrivelser av datakilder, jobbflyttestrømmer og tap av pensjonsrettigheter ved jobbytte.

Pensjonsalder og levealder

Noen studier har funnet at pensjoneringsalderen har betydning for livskvalitet og levealder. Det kan tenkes at tidlig pensjonering kan gi lettelse fra en vanskelig arbeidssituasjon, mens pensjonering i andre tilfeller kan medføre tap av sosiale nettverk og meningsfylt aktivitet. Fordi pensjoneringsalderen, særlig ved tidligpensjonering, kan være påvirket av helsestilstanden og denne igjen påvirker levealderen, er det vanskelig å finne virkningen av selve pensjoneringsalderen.

I artikkelen *Does retirement age impact mortality?* har Hernæs, Markussen, Piggott og Vestad (2013) utnyttet både at tidligpensjoneringsordningen AFP ikke omfatter hele yrkesbefolkningen og at kvalifiseringsalderen gradvis ble redusert til å identifisere den rene effekten av ulik pensjoneringsalder. I datamaterialet kunne de følge personer opp til alder 77 år. To ulike modelleringsteknikker ble brukt og begge ga som klart resultat at pensjoneringsalderen ikke hadde noen effekt på levealderen. Dette resultatet gjelder for det variasjonsområdet for pensjoneringsalder vi har sett på, mellom 62 og 67 år. Det kan tenkes at et lavere eller et høyere aldersintervall ville gitt andre resultater. I et lavere aldersintervall kunne det imidlertid være at en ville finne effekten av å miste jobben, og ikke effekten av en frivillig (tidlig) pensjonering.

3. Datagrunnlag

Administrative registerdata er brukt i alle analysene. Disse omfatter demografi, familierelasjoner, yrkesaktivitet, inntekt og trygdeytelser. Både fødsels- og foretaksnummer har blitt erstattet av krypterte numre, og krypteringsnøkkelen ligger i SSB. Vi har ikke data på permanent basis, men får datasett fra SSB for bruk i spesifikke prosjekter, begrenset til prosjektets varighet.

Vi har lyktes i å ha så mange prosjekter i gang ved Frischsenteret at alle datasett til en hver tid er i bruk. Vi har dermed også kunnet oppdatere datasettene med nye årganger uten store kostnader. Infrastrukturen som trengs for å behandle data på en sikker måte krever svært store ressurser, og det har bare vært mulig å gjøre det fordi vi har kunnet dele kostnadene på mange prosjekter. Pensjonsprogrammet er ett av disse.

Det har ikke vært mulig å framskaffe pensjonsrettigheter på individuelt nivå slik at vi kan kople til andre individdata. For pensjonsprogrammet har vi derfor kjøpt regnskapsdata for foretak. Disse er hentet fra Brønnøysundregistrene av firmaer som legger dette til rette og SSB har påført våre krypterte foretaksnumre slik at vi kan kople til registerdata.

I balansen for foretaket oppgis (netto) pensjonskapital og/eller pensjonsforpliktelse. I praksis vil slike ordninger vil ha over- eller underdekning differansen mellom pensjonsmidler og -forpliktelser vil bli ført opp i balansen i årsregnskapet. Disse opplysningene identifiserer derfor foretak med en ytelsesbasert pensjonsordning (YB). Selve størrelsen på pensjonskapitalen eller pensjonsforpliktelsen er av mindre interesse, siden det kun er en differanse mellom forpliktelser og midler.

I foretaksdataene i Brønnøysundregistrene inneholder fotnotene til resultatregnskapet opplysninger om pensjonskostnader. Dette kan identifisere foretak som har pensjonsordning og i kombinasjon med opplysningene fra balansen omtalt i forrige avsnitt, kan dette identifisere foretak med innskuddsbasert pensjon (IB) og foretak med YB. Dessuten vil størrelsen på kostnaden gi informasjon om hvor omfattende ordningen er. Vi har også skaffet og benyttet slike data i analysene i pensjonsprogrammet, og vil bruke dem videre i andre prosjekter, særlig evalueringen av pensjonsprogrammet.

4. Nettverksbygging

CEPAR

Gjennom pensjonsprogrammet og tidligere prosjekter har vi etablert et godt samarbeid med professor John Piggott ved University of New South Wales (UNSW), Sydney. Han leder nå *Australian Research Council Centre of Excellence in Population Ageing Research*, ved UNSW. Erik Hernæs er *Associate Resarcher* ved CEPAR og vi samarbeider blant annet om analyse av levealder. John Piggott sitter også i en referansegruppe for det nylig oppstartede prosjektet om evaluering av pensjonsreformen (se *Arbeidsliv etter pensjonsreformen*, nedenfor).

Mye av arbeidet på artikkelen *Does retirement age impact mortality?* ble gjort mens Erik Hernæs og Simen Markussen besøkte CEPAR i januar og februar 2012.

SSB

Vi har hatt nært samarbeid med SSB og dette viderefører vi under prosjektet om evaluering av pensjonsreformen (se *Arbeidsliv etter pensjonsreformen*, nedenfor). Her har SSB og Frischsenteret nært tilknyttede prosjekter. Samarbeidet er også styrket ved at Ola Vestad har begynt som forsker i SSB (se *Kompetansebygging*).

NOVA

I samarbeid med NOVA (og med delfinansiering fra et prosjekt for NFR) forsøkte vi å få til en kopling av data fra undersøkelsen *Livsløp, aldring og generasjoner (LAG)* med de registerdata som vi brukte i pensjonsprogrammet. Dette ville gitt mer omfattende data, særlig om beslutningsprosessen rundt (tidlig)pensjonering. Det ville også vært verdifullt å kombinere kompetansen hos NOVA og på Frischsenteret. Dette har vi dessverre ikke fått til på grunn av kompleksiteten i koplingstillatelsene.

Rapporter

Brinch, C., Hernæs, E. and Jia, Zhiyang (2012) Labor supply on the eve of retirement. Disparate effects of immediate and postponed rewards to working, Discussion Paper 698, Statistics Norway

Colombino, U., Hernæs, E., Locatelli, M. and Strøm, S. (2011) Pension reforms, liquidity constraints and labour supply responses, *Journal of Pension*

- Economics and Finance*, 10(1), 53-74 (Tidligere versjon i Memorandum nr 9/2009, Department of Economics, University of Oslo)
- Hernæs, E. og Iskhakov, F. (2009) Effekter på arbeidstilbudet av pensjonsreformen. Rapport nr. 3/2009, Frischsenteret
- Hernæs, E. and Jia, Z. (2013) Earnings Distribution and Labour Supply after a Retirement Earnings Test Reform, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Volume 75, Issue 3, June 2013, Pages 410-434. (Online: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-0084.2012.00695.x/pdf>) (Tidligere versjon: Hernæs, E. and Jia, Z. (2009) Labour Supply Response of a Retirement Earnings Test Reform, Memorandum nr 25/2009, Department of Economics, University of Oslo.)
- Hernæs, Erik, Markussen, S., Piggott, John and Vestad, Ola L. (2013) Does Retirement Age Impact Mortality? *Journal of Health Economics*, vol 32(3), 586-598 (Tidligere versjoner i Memorandum 19/2012 Department of Economics, University of Oslo og i Discussion Paper 18/2012, CEPAR, University of New South Wales, Sydney).
- Hernæs, E., Piggott, J., Vestad, O. and Zhang, T. (2011a) Job changes, wage changes and pension portability, Working paper 1/2011, Frischsenteret
- Hernæs, E., Piggott, J., Vestad, O. and Zhang, T. (2011b) Labour mobility, pension portability, and the lack of lock in effects. Australian School of Business Research Paper No. 2011 AIPAR 01.
- Hernæs, E., Piggott, Strøm, S. and J., Zhang, T. (2011) Occupational pensions, tenure, and taxes, *Journal of Pension Economics and Finance*, 10(3), 435-456
- Iskhakov, F. (2010) Structural dynamic model of retirement with latent health indicator. *Econometrics Journal*, 13:126_161, 2010.
- Vestad, O. (2011) Who pays for occupational pensions? Memorandum nr16/2011, Department of Economics, University of Oslo.
- Vestad, O. (2013) Labour supply effects of early retirement provision. *Labour Economics*, Volume 25, December 2013, Pages 98-109. (Tidligere versjon i Discussion Papers 717 - Statistics Norway, November 2012)
- Vestad, O. (2012) Early Retirement and Youth Employment in Norway. Statistics Norway 31st October 2012 (Manuscript)

Presentasjoner

- Hernæs, E. "Earnings Test and Labour Supply", Pension Workshop, NETSPAR, Amsterdam, 28-30 Januar 2009
- Hernæs, E. "Fra yrke til otium – avgangsmønster, incentiver og pensjonisters økonomi", seminar arrangert av NOSOSKO, Stockholm 25. mars 2009
- Hernæs, E. "Fra yrke til otium – avgangsmønster, incentiver og pensjonisters økonomi", årskonferanse på Senter for seniorpolitikk, 7. mai 2009
- Hernæs, E. "Kredittmarkedet og valget mellom arbeid og pensjon", lunsjseminar i Finansdepartementet 28. september 2009
- Hernæs, E. "Pensjonsreform til glede og besvær - sannsynlige virkninger og gjenstående valg" NHOs forsikringskonferanse 10. -11. november 2009
- Hernæs, E. "Virkning på arbeidstilbudet av pensjonsreformen", Pensjonsforum, 24. september 2009
- Iskhakov, F. "Health and retirement in a structural dynamic setting" 3rd Italian Congress of Econometrics and Empirical Economics, Ancona, Italy, January 30-31, 2009
- Iskhakov, F. "Health and retirement in a structural dynamic setting" Fourth PhD Presentation Meeting, UCL, London, January 17-18, 2009
- Iskhakov, F. "Health and retirement in a structural dynamic setting", Department of Economics, University of Maryland, October 15th, 2009
- Vestad, O. L. "Labour mobility, pension portability, and the lack of lock-in effects", Forskermøtet, januar 2010
- Vestad, O. L. "Labour mobility, pension portability, and the lack of lock-in effects", 2010 ESPE conference, Essen, juni 2010
- Vestad, O. L. "Who pays for occupational pensions?", Trygdeforskningsseminaret, november 2010
- Vestad, O. L. "Who pays for occupational pensions?"
- Forskermøtet, januar 2011
 - Institute for Fiscal Studies, april 2011
 - Norwegian School of Management (BI), april 2011
 - ESPE conference, Hangzhou, juni 2011
 - EEA-ESEM conference, august 2011

- ESSLE conference, september 2011
- EALE conference, september 2011
- Swedish Institute for Social Research (SOFI), research seminar/job talk
Stockholm, January 2012
- University of Oslo (ESOP), research seminar, mars 2012
- Royal Economic Society Annual Conference, Cambridge, mars 2012
- Statistics Norway, research seminar, april 2012
- École Nationale de la Statistique et de l'Analyse de l'Information (Ensaï), ,
research seminar/job talk, Rennes, april 2012
- CERGE-EI, Prague, research seminar/job talk, mai 2012
- University of Reading, research seminar/job talk, mai 2012
- Vestad, O. L. "Pension Reforms and the Labour Market: Wages, Retirement
Age and Youth Employment", job talk, University of Manchester,
February 2012
- Hernæs, E. "Ageing and work - Research at the Frisch Centre", OECD country
study group mission in Norway, 13. september 2012
- Hernæs, E. "Økonomiske insentiver og pensjonering", Møte med
Arbeidsdepartementet, 9. november 2012
- Hernæs, E. "Arbeidslivet etter pensjonsreformen", Pensjonspolitisk
arbeidsgruppe, 14. desember 2012

Publikasjoner fra Frischsenteret

Alle publikasjoner er tilgjengelig i Pdf-format på : www.frisch.uio.no

Rapporter

1/2011	Yrkesdeltaking på lang sikt blant ulike innvandrergupper i Norge	Bernt Bratsberg, Knut Røed, Oddbjørn Raaum
1/2012	NAV-refomen: Flere i arbeid – færre på trygd?	Ragnhild Schreiner
2/2012	Privatization of the absenteeism scheme: Experiences from the Netherlands	Julia van den Bemd, Wolter Hassink
1/2013	Til, fra og mellom inntektssikringsordninger – før og etter NAV	Elisabeth Fevang, Simen Markussen, Knut Røed
2/2013	Sluttrapport fra strategisk instituttprogram om pensjonsforskning 2007-2012	Erik Hernæs

Arbeidsnotater

1/2011	Job changes, wage changes, and pension portability	Erik Hernæs, John Piggott, Ola L. Vestad, Tao Zhang
2/2011	Sickness and the Labour Market	John Treble
1/2012	Dummy-encoding Inherently Collinear Variables	Simen Gaure
2/2012	A Faster Algorithm for Computing the Conditional Logit Likelihood	Simen Gaure
3/2012	Do medical doctors respond to economic Incentives?	Leif Andreassen, Maria Laura Di Tommaso, Steinar Strøm

Memoranda

Serien publiseres av Økonomisk institutt, Universitetet i Oslo, i samarbeid med Frischsenteret. Listen under omfatter kun memoranda tilknyttet prosjekter på Frischsenteret. En komplett oversikt over memoranda finnes på <http://www.oekonomi.uio.no/memo/>.

1/2011	Is corporate social responsibility associated with lower wages?	Karine Nyborg, Tao Zhang
16/2011	Who pays for occupational pensions?	Ola L. Vestad
1/2012	Earning Distribution and Labour Supply after a Retirement Earnings Test Reform	Erik Hernæs, Zhiyang Jia
4/2012	Second-best Climate Policy	Michael Hoel

10/2012	Entrepreneurial School Dropouts: A Model on Signalling, Education and Entrepreneurship	Jens Fredrik B. Skogstrøm
16/2012	Cooperation Is Relative: Income and Framing Effects with Public Goods	Kjell Arne Brekke, James Konow, Karine Nyborg
19/2012	Does Retirement Age Impact Mortality?	Erik Hernæs, Simen Markussen, John Piggott, Ola L. Vestad
24/2012	Resource Depletion and Capital Accumulation under Catastrophic Risk: The Role of Stochastic Tresholds and Stock Pollution	Eric Nævdal, Jon Vislie
32/2012	Do Medical Doctors Respond to Economic Incentives?	Leif Andreassen, Maria Laura Di Tomasso, Steinar Strøm
8/2013	Identifying Age-Cohort-Time Effects, Their Curvature and Interactions from Polynomials: Examples Related to Sickness Absence	Erik Biørn
19/2013	Age-Cohort-Time Effects in Sickness Absence: Exploring a Large Data Set by Polynomial Regression	Erik Biørn

Frischsenteret

Stiftelsen Frischsenteret for samfunnsøkonomisk forskning er en uavhengig stiftelse opprettet av Universitetet i Oslo. Frischsenteret utfører samfunnsøkonomisk forskning i samarbeid med Økonomisk institutt ved Universitetet i Oslo. Forskningsprosjektene er i hovedsak finansiert av Norges forskningsråd, departementer og internasjonale organisasjoner. De fleste prosjektene utføres i samarbeid mellom Frischsenteret og forskere ved andre norske og utenlandske forskningsinstitusjoner.

**Frischsenteret
Gaustadalléen 21
0349 Oslo
Tlf: 22958810
Fax: 22958825
frisch@frisch.uio.no
www.frisch.uio.no**